

1.3.

IZVEDBE KANONA: KULTURNI KAPITAL
I DEZ/INTEGRACIJA ZAJEDNICE

Vrednovanje je, dakle, društveni čin, ono nije isključivo posljedica esencije, biti nekog djela ili, s druge strane, osobnog izbora, već je stvar društvenog pregovaranja. Vrijednost u ovom području, vidjeli smo, nastaje kao interaktivan odnos između klasifikacije nekog djela i funkcije koja se od njega očekuje. Riječ je, prema B. Herrnstein Smith, o međusobnom odmjerevanju osobne ekonomije subjekta (potrebe, žudnje, interesi) i zakonitosti (standarda ukusa) šireg ekonomskog sustava zajednice. Čitanje nije, kao što je pokazao P. Bourdieu (2002:6), neutralan proces, već znači izdvajanje specifičnih standarda ukusa, diferenciranje od drugih – kulturalno i društveno izdvajanje.

Iz ovog se vidi da možemo govoriti o dvije vrste diferencijacije ili izdvajanja koje prati nastanak kanona i njegovo održavanje.

U prvom slučaju se iz ukupne književne proizvodnje izdvajaju tzv. kanonski tekstovi, po nekom ključu i s neizbježnom cenzurom prema određenim mjerilima i vrijednostima, a time implicitno i pripadajućim društvenim skupinama. Kanon u tom smislu uvijek i nužno znači isključivanje: bilo da se pritom deklariraju estetski, bilo ideološki razlozi. Barbara Herrnstein Smith (1988: 74) smatra da neko djelo i ne može biti proglašeno kanonskim ako nije prepoznato kao ono koje utemeljuje i podupire hegemonijske i ideološke vrijednosti dominantne društvene skupine. Književna vrijednost pritom, vidjeli smo, predstavlja tek jedan od čimbenika koji odlučuju o kanonskom statusu djela. Isključivanje, valja napomenuti, određenih skupina, primjerice ženskih autora, često nije posljedica predrasuda prema njihovu spolnom i društvenom identitetu. Žene nisu marginalizirane jer su žene; pravi razlog je, kako pokazuje J. Guillory (1993: 15; 18), taj što im je, izuzev manjeg broja, prije osamnaestog stoljeća, u pravilu bio onemogućen pri-

stup pismenosti¹⁶, ili im je bilo zabranjeno pisati i objavlјivati žanrove koji su bili smatrani ozbilјnima. Stoga, smatra Guillory, odgovor na pitanje “zašto nema velikih umjetnica” u ranijim razdoblјima nije u potrazi za nepravedno zaboravlјenim ženama već u prepoznavanju društvenih posljedica koje naše institucije i naše obrazovanje ima na njih. Isklјučivanje određenih skupina tako ne bi bilo oduzimanje predstavlјačke funkcije tekstovima i autorima koji to zasluđuju, već onemogućavanje pristupa značenјima kulturne proizvodnje, čime se ova vrsta diferencijacije povezuje sa sljedećom, jednako važnom u procesu oblikovanja i održavanja književnog kanona.

U drugom slučaju odabrani tekstovi koji su dobili status književnog kanona time postaju i nositelji kulturnog kapitala, u smislu da omogućuju uspostavlјanje i održavanje visoke kulture. “Legitimiranje određenih načina čitanja i kanoniziranje privilegiranih tekstova povezano je s načinom zadobivanja statusa, pripisivanja prednosti društvenog izbora i očuvanja društvenog poretka. Dok čitaju kanonske tekstove”, smatra Gregory Jusdanis (1991: 65), “pojedinci se razdvajaju od popularnog ukusa, prisvajajući time superiornu vrijednost vlastitom društvenom položaju. Taj je oblik spoznaje Bourdieu nazvao ‘kulturalnim kapitalom’, skupom naučljivih vještina, načina estetskog prosuđivanja, manira, ponašanja... koji svi zajedno pojedincima olakšavaju izdvajanje”. Razlikovanje ukusom prisutno je, razumije se, na svim društvenim razinama, no kulturalni kapital prisvaja visoka kultura, a privilegirani kulturalni simboli stječu se odgojem, u obiteljima, društvu i kroz obrazovanje. Ipak, valja naglasiti da kulturalni kapital nije stvar materijalne konzumacije, jer intelektualci i umjetnici, proizvođači kulturnog kapitala ne vladaju nužno i ekonomskom moći.

¹⁶ Za Guilloryja pismenost nije samo sposobnost čitanja već “sustavno upravlјanje pisanjem i čitanjem, složen društveni fenomen koji korespondira s pitanјima poput: Tko čita? Što čita? Kako čita? U kojem društvenom i institucionalnom kontekstu? Za koga?” (Guillory, 1993: 18).

Dapače, zakoni kulturalnog poretka su, kao što je već navedeno, obrnuto proporcionalni onima ekonomskog. Kako bilo, prihvaćanje i podupiranje književnog kanona, kakvo se od osamnaestog stoljeća provodi u obrazovnim institucijama, od škola do fakulteta i akademija, zapravo predstavlja rad na očuvanju jezičnog kapitala nužnog za društveni uspon i objedinjavanje vladajućih klasa (Guillory, 1993: 118). Te institucije nejednakom razdiobom kulturnog kapitala, reproduciraju društveni poredak. Popis književnih djela tako je služio za proizvodnju književnog standarda za kojeg se držalo da je izvor univerzalne istine. Obrazovne strukture pritom su, prema Guilloryju, imale dvostruku ulogu: podupirale su političko-administrativnu nužnost jezične homogenosti i čuvale su klasne razlike.

Ova političko-administrativna nužnost jezične homogenosti bila je jedan od osnovnih argumenata kojima su ilirci strukturama ondašnje vlasti i ciljanim društvenim skupinama opravdavali potrebu intenzivnog rada na standardizaciji jezika i kanonizaciji književnosti (neodvojivoj, kao što će se vidjeti od projekcije opće nacionalne i književne povijesti). Stoga je na ovom mjestu važno vidjeti da osim analizirane društveno distinktivne, književni kanon posjeduje snažnu integrativnu funkciju koja socijalno, regionalno i religijski razdvojene skupine povezuje u zamišljenu nacionalnu zajednicu. Kako navodi Gregory Jusdanis, “književni kanon, kao zbirka tekstova koji prenose priču o naciji, pojednostavljuje iskustvo solidarnosti, omogućujući ljudima da se prepoznaju kao građani jedinstvene nacije. On tako ne samo da predstavlja nacionalni identitet, već istodobno sudjeluje u njegovom stvaranju, posredujući nacionalne vrijednosti. Kanon kroz vernakular čuva povijest nacije – artikulira kronološki kontinuitet koji olakšava članovima zajednice nadilaženje teškoća nesigurne sadašnjosti. (...) U vremenu dezintegriranih identiteta i razdvajajućih društvenih odnosa, kanon gleda prema nekadašnjoj punini, nudeći nadu kulturalnog preporoda. Kao i paralelno nastale discipline, filologija, arheologija i mitologija, on nastoji povratiti prošlost” (Jusda-

nis, 1991: 49). U procesu oblikovanja nacionalnog identiteta, taj je pogled u prošlost, svojstven novonastalim humanističkim disciplinama, olakšavao njihovu pojedinačnu legitimaciju, ali je i generirao izvor ili ishodište zajedničke, nacionalne integracije. Kroz sve njih se, naročito kroz koncepte zajedničkog jezika, književnosti i povijesti, stvaralo nerazdvojno jedinstvo projiciranog nacionalnog identiteta. Kao što će se kasnije pokazati, na našim je prostorima ideja jezičnog jedinstva potaknuta aktualnim političkim pitanjem izbora vernakulara koji bi, u Monarhiji, kao opći jezik imao zamijeniti latinski¹⁷, što je pak povezano s jačanjem građanskog sloja i demokratizacijom javnog života te slabljenjem nekadašnjih centara moći, Crkve i aristokracije. Novi europski nacionalizmi u pravilu, prema Benedictu Andersonu (1990), predstavljaju vlastita nastojanja kao “buđenje od sna” zamišljenoga nacionalnog korpusa. Tako *Duh domovine* Ivana Derkosa progovara zaspalim sinovima nacije, a majka domovina Pavla Stoosa cvili nad nemarom svog potomstva. Anderson smatra kako je ova “budničarska” figura, u potpunosti strana primjerice američkim nacionalizmima, važna jer je, uglavnom u poliglotskim zajednicama, osiguravala vezu s nekom od drevnih kultura (npr. Grcima s helenskom kulturom, Talijanima u poticanju obnove sv. Rimskog Carstva), što je, u procesu međunacionalne identifikacije, otvaralo mogućnost pozivanja na kontinuitet i povijesnost nacije. Bilo je, dakle, važno prepoznati i predstaviti svoj identitet/razliku prema drugima koji su istodobno okupljali svoje snage u

¹⁷ Taj je problem ekspliciran u brojim tekstovima, *Malom katekizmu za velike ljude* Dragutina Rakovca, Derkosovu *Geniusu patriae...*, Mažuranićevu *Horvati Mađarom...* Ipak, kako pokazuje Dubravko Škiljan, valja imati na umu da vernakularizacija prostora javne komunikacije, premda djelomice podudarna s procesom oblikovanja modernih nacija, nije s njim identična. Naime, prva je faza u kojoj se zbiva imenovanje, opismenjavanje, pa i gramatikalizacija najčešće ostvarena puno prije nego su nastale pretpostavke za oblikovanje nacije: vernakularizacija “počinje i prije pojave bilo kakve jasne svijesti o mogućem etničkom identitetu govornika vernakulara” (Škiljan, 2002: 185).

osvajanju složenog političkog, ekonomskog i kulturnog prostora. Prema Ericu Hobsbawmu (1987: 132), Slaveni, pa i Hrvati, nisu osjećali ugroženost od apsolutnih vladara, već od njemačkih i mađarskih zemljoposjednika i gradskih eksploatatora čiji nacionalizam nije ostavljao dovoljno prostora nacionalnom postojanju Slavena. To je u književnoj periodici devetnaestog stoljeća vidljivo u eksplicitno i implicitno izražavanoj lojalnosti caru¹⁸, a time je objašnjiva i privrženost Austriji i Jelačićeva lojalnost dvoru 1848. godine. Književni kanon, uz druge stupove na kojima se gradi nacionalni kontinuitet-identitet-tradicija, tako integrirajući i homogenizirajući prostor unutar vlastitih granica zapravo proizvodi razliku prema drugima koji se nalaze izvan njih. Teorijski, tako omeđen nacionalni prostor služi vlastitoj kolektivnoj identifikaciji na širem, međunarodnom planu, što ima posebnu važnost, kako je istaknuo i B. Anderson, u prostorima složenih (poliglot-skih) državnih zajednica. Proces oblikovanja književnog kanona tako je, u najvišeznačnijem smislu, politički proces: proces stvaranja kulturnog kapitala koji će služiti kao međunacionalna reprezentacija, ali i proces kojim se, unutar određenog društva, odabire jedan vrijednosni sustav koji jedne honorira, a druge sankcionira. Ipak, time se objašnjavaju samo okolnosti njegova nastanka i reperkusije djelovanja, ali ne i priroda djela koja ga tvore. Unatoč tome što književna estetika koja stvara nacionalni kanon i koja je u podlozi diskursa koji okružuje kanon, kako pokazuje Sarah M. Corse (Dijk, 1999), neizravno sudjeluje i u oblikovanju nacio-

¹⁸ Ako bi se u književnoj proizvodnji kroz časopise 19. stoljeća porast prigodničarske poezije i posveta carskoj kruni mogla objasniti dodvoravanjem cenzoru i načinom opstanka u "kvrjavim" vremenima, taj argument svakako slabi pri tumačenju ideoloških osnovica pojedinih književnih djela. Tako npr. u *Juranu i Sofiji* Ivana Kukuljevića Sackinskog Toma Erdödy, idejni, dramski i narativni sup djela, istodobno utjelovljuje aktivni patriotizam i figuru zaštitnika (oca) domovine, samog Cara koji štiti puk od zlog neprijatelja, Turčina. Njegove dileme i postupci predstavljaju ga kao novovjekog Abrahama koji je, za dobrobit i sreću zajednice, spreman žrtvovati vlastitu krv – rođenog sina Jurana.

nalnog identiteta, time se ne razrješava postojanost ni institucionalna subverzivnost estetskog, pitanje na koje ću se vratiti u drugom dijelu knjige. Ovdje, na samom početku, valja istaknuti njegovu povijesnu uzglobljenost, činjenicu da kanon postaje mjerilom vlastitog zdravlja i održivosti koje nacionalne kulture žele učiniti vidljivima u internacionalnom prostoru. Kontinuirano vrednovanje prema zakonima “čistih” književnih i estetskih mjera služi neprestanom potvrđivanju književnog kanona, pa procuvavanje kanona zasijeca u okolnosti nastanka književnih tekstova i vrijednosti koje su im pripisivane. “Analiza kanona je”, smatra G. Jusdanis (1991: 50), “nužno historička, ide s one strane granica autonomnog teksta i njemu “inherentnih” svojstava i osobina, te tumači kako su ti tekstovi bili i jesu preuzimani i u koje su svrhe korišteni u specifičnim institucionalnim okvirima, poput sveučilišta, izdavača, novina, časopisa, čitaonica i knjižara. Takvo istraživanje ne pita o tome što tekst znači već radije kako je i zašto počeo značiti to što znači kroz različita razdoblja i prostore u zajednici.” Tako će i u nastavku ovog rada biti prepoznate, predstavljene i problematizirane strategije oblikovanja književnog kanona unutar nastajuće nacionalne i diskurzivne zajednice. Na primjerima tekstova hrvatske književnosti objavljivanih na stranicama književnih časopisa kroz devetnaesto stoljeće vidjet će se kako je kroz zasnivanje zajedničke književnosti, mišljenja, vjervanja i običaja projicirano nacionalno jedinstvo. Kultura, kao što je Terry Eagleton (1990: 81) pokazao, ulazi u tkanje ljudskih života, pa time, čak i bez zakona, potiče društvenu koheziju.